

13. lecke

A rendszerváltozás gazdaságpolitikai kérdései

A leckéhez felhasználható kötelező irodalom: jelen távoktatási anyag, továbbá: Bod Péter Ákos (2006): Bevezetés a gazdaságpolitikába. AULA Kiadó, Budapest, 2006. 14. fejezet

Az 13. leckében az alábbi kérdésekre kap választ:

- Mely kérdések megválaszolásával írható le egy gazdasági rendszer?
- Melyek voltak a szovjet típusú szocialista tervgazdaság jellemzői?
- Magyarországon mely korban gyökerezik a külső államadósság gondja?
- Melyek voltak a rendszerváltozás utáni gyors piaci nyitás következményei?
- Hogyan jellemezhető a kelet-európai rendszerváltás tulajdonviszonyainak megváltozása?
- Hogyan zajlott Magyarországon a privatizáció a termőföld esetében?
- Hogyan jellemezhető a rendszerváltás éveinek vállalkozásfejlesztő gazdaságpolitikája?
- Hogyan jellemezhető a rendszerváltás előtti és utáni gazdasági rendszer?

Követelmények

Ön akkor sajátította el sikeresen a tananyagot, ha

- Alaposan átgondolja, hogy milyen kérdésekre kell válaszolni, ha egy gazdasági rendszert le akarunk írni!
- A szovjet típusú tervgazdaságot jellemezni tudja!
- Ismeri a rendszerváltozás belső (hazai) és külső (nemzetközi) okait!
- Be tudja mutatni a gyors piaci nyitás következményeit!
- A külső államadósság okait meg tudja nevezni!
- Megismeri a magyar privatizáció sajátosságait?
- Be tudja mutatni a magyar birtokrendezést, a földprivatizációt!
- A rendszerváltozás vállalkozásfejlesztési koncepcióit s tényleges megvalósulását le tudja írni!
- Össze tudja vetni a rendszerváltás előtti és utáni gazdasági rendszert!

A 13. lecke alapfogalmai:

- szovjet típusú szocialista tervgazdaság

- államadósság
- privatizálás
- vagyonyjegy (kupon)
- birtokrendezés

1. A tervgazdaság krízisétől a rendszerváltozásig

Tevékenység: tanulja meg a gazdasági rendszerekre vonatkozó kérdéseket – természetesen tartalmilag!

Egy gazdasági rendszer leírható, ha az alábbi kérdésekre választ adunk:

- Milyen értékeket, célokat helyeznek előtérbe az adott gazdasági rendszer szereplői?
- Milyen a gazdasági intézményrendszere?
- Hogyan jellemezhető a gazdasági szereplők motivációi?
- Milyen a gazdasági rendszer szabályozási mechanizmusa?
- Kik és hogyan részesülnek a javakból?

2. A szovjet típusú szocialista tervgazdaság jellemzői

Tevékenység: az 1. fejezet átolvasása után kérdezze meg szüleit, nagyszüleit, korosabb ismerőseit, hogy milyen emlékeik vannak a szocialista gazdasági rendszerről?

A gazdasági szereplők számát korlátozták (néhány ezer, ágazonként néhány tucat cég volt az irányíthatóság miatt). Nemzetközi méretekben nem voltak nagyok. Relatív a foglalkoztatás kiterjedt, nagy területen sok berendezéssel, pazarló energiafelhasználással. Az outputok szerények, világpiacon nem versenyképesek.

A gazdálkodóegységek formája: iparvállalat, állami gazdaság, nagykereskedelmi vállalat, termelőszövetkezet.

Állami tulajdonra épült, a magántulajdon korlátozott (egy családnak két lakása lehetett, jogon túli hatalmi beavatkozás jellemzi, államhatalmi engedély szükséges az üzletnyitáshoz, exporthoz-importhoz stb.) **Domináns koordináció: bürokratikus.**

Rendszerváltozás után: liberalizálás

- demonopolizálás,
- deregulálás (vállalkozások korlátainak leépítése),
- vállalkozási szabadság megteremtése.

Jogállamiság visszaállításra várt. Egyszerre változnak a jogi, politikai, bel- és külgazdasági intézmények. A vállalkozás, a magántulajdonhoz való jog általános alapjoggá vált. Csak törvény korlátozhat → amit nem tilt a törvény, azt szabad.

- '40-es évek második felében Kelet-Európában kárpótlás nélküli államosítás (házat, üzemet, boltokat, földet).
- '60-as évek szövetkezetekbe kényszerítik a parasztokat (bérmunkássá váltak).
- '89 után: igazságérzet, jogrend → **kárpótlást hívott életre.**

Nemzetközi gazdasági és pénzügyi kapcsolatok jellemzői

Szovjetunió formálta KGST (Kölcsönös Gazdasági Segítségnyújtás Tanácsa). Importpótló vállalatok/gyártmányok. Cél: ne függjön az ország nyugattól. A KGST szállítások akadozók voltak.

- '60-as évektől egindul nyugattal a kereskedelem (állami monopólium volt a külkereskedelmi jog).

Az állam szubvencionálta az exportot, nyugat „állami kereskedelműnek” minősítette, így kvótázott, védővámozott.

- 1990: Magyarország visszatért a szabadkereskedelem elveihez, nemzetközi szabályok szerint (vám, behozatal, kivitel.) GATT → WTO tagság kötelezte Magyarországot.

Külső államadósságunk ügye

Rendszerváltás előtt nyitott az ország. Nagy külkereskedelmi hiány gyűlt fel. Nyugati bankok megfinanszírozták a hiányt. Egy ponton túlzottan minősítették a deficitet, eladósodást. 1981-ben Magyarország kéri felvételét az IMF-be. Az IMF feltételekhez kötötte a hiteleket. Rekord méretű eladósodottság a régióban.

Antal-kormány: nem a pénzügyi csőd felé navigált, hanem a tőkebeáramlást szorgalmazta. Minden jogi korlátot leépítettek, megkezdődött a magyar vagyon elkótyavetyélése. A külföldiek:

- piacot vásároltak,
- gyárat, tőkét – áron alul.

„Jutalmul” Magyarország csatlakozhatott a globális szervezetekhez:

1996: OECD (Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezet).

1999: NATO (Észak-atlanti Katonai Szervezet).

1995: Európai Unió → tőkebeáramlás kockázata mérséklődött, külső adósság arányai mérséklődtek, a tőkebeáramlás a gazdaság szerkezetét átalakította, adósságteher jelentős.

Gyors piacnyitás következményei

Külföldi tőkebevonásról:

- a hazai gazdasági szereplőknek átok,
- a fogyasztónak pillanatnyi előny.

Sokkok sorozata éri a magyar gazdaságot, aszimmetrikus hatással, nem azonos előjelű és intenzitású a hatás az érintett szereplőkre nézve.

Sokkok:

1. KGST felbomlása, sok cég elvesztette a piacát.
2. Olajáremelkedés 1990 őszén. (Tiltakozásul(!) a liberálisok taxisblokádot szerveznek.)
3. Átalakulási válság, a GDP zuhant 1990: - 3%
1991: -12%
1992: -3%
1994: +3%

3. A gazdasági rendszer tulajdoni alapjai

Tevékenység: a 3. fejezet áttanulmányozása után kérdezze meg szüleit, nagyszüleit, korosabb ismerőseit, hogy szűkebb környezetükben (lakóhely, munkahely) hogyan zajlódott le a magánosítás?

1989/90: → a tervgazdaságból piacgazdaság, a diktatúrából demokrácia→ ez a folyamat sokak szerint még zajlik.

2004: Magyarország az EU tagja lesz; a parlamenti demokrácia, a piaci rendszer alapintézményei működnek.

Az átmenet gazdaságpolitikája

1. Tulajdoni szerkezet

(A piaci szocializmus ötvözni kívánta a piaci verseny – szimulált – előnyeit és a köztulajdonnak tulajdonított társadalmi többletet. Nem volt versenyképes.)

A tulajdon jogintézménye a 20. századi változásokat követte:

- hatalmas tőkeerejű (reál és pénzügyi) magántulajdon alakult ki,
- az államnak is jelentős a vállalkozási tevékenysége.

Magántulajdon rendelkezési, vállalkozási jogát is szabályozzák, pénzintézet esetén erős szabályozottság és ellenőrzés.

A magántulajdon korlátai:

- közművek esetén az állam kisajátíthat,
- örökösödésbe is beleszólhat,
- adóztathat.

Lehet: kiterjedt államosítás, nagyarányú privatizáció → ezek érintik a jövedelmeket, üzletpolitikai döntéseket, gazdasági hatalmat.

Perdöntő gazdaságpolitikai eszköz: **a tulajdoni szerkezet formálása.**

Magyarországon a 2. világháború után a pártállam minimalizálta a magántulajdont (államosítás). 1989/1990: **privatizálás** (magánosítás) → ugyan az a hatalmi gépezet hajtja végre az államosítást és a privatizációt is! Felelős, hatékony gazdaság kialakulását várták. A közvéleményt a privatizálás elfogadására hangolták. A „ráhangolók”: külföldi szakértők, hitelintézetek, a pártállam bürokratái, akik új arcukkal mint priváizáló menedzserek tűnnek fel.

Nyugat nem adott példát, ott a 2. világháború után jogszerűen, kárpótlással államosítottak, s privatizáltak. A privatizáló állam erős vállalati és bankszektorra támaszkodhatott; pl. erős tőzsdére. Magyarország ezt nélkülözte. Magántőke felszívta a privatizálásra kijelölt tőkét. Valójában a nemzet vagyonának döntő részéről van szó. Kelet-Európában a magánosítás mértéke, iránya és üteme jelentősen eltért.

A privatizáció formái és következményei

Formái:

1. Természetbeni vagyonvisszaadás.
2. Kárpótlás.
3. A vagyon szétoztása.
4. Állami vagyon értékesítése.

1. **Természetbeni vagyonvisszaadás:** jogtalanul elvett fölt, bolt, lakás → természetbeni visszaadása.

Gond: fizikai formaváltozáson ment át az eredeti tulajdon, esetleg már nem is létezik. Adminisztratív korlátok is fennálltak; igényazonosítással, ingatlan regiszterrel kapcsolatos

problémák. Egyház, alapítvány, társadalmi szervezetek így kapták. Itt csak részleges volt a privatizáció.

2. Közvetlen értékesítés:

Az állami vagyonkezelő nyilvánosan meghirdette, versenytárgyalás keretében értékesítette.

A legnagyobb ellenértékben (állam bevétele) – ez pozitív lépésnek tekinthető.

A külföldiek előnyhöz jutottak, mert tőkeerősek voltak (még a kedvezményes hitel sem segített a magyar potenciális vásárlókon). Magyarország gyorsan, idegeneknek átengedte a nemzet vagyonát, akik vagy felújítottak, hosszabb-rövidebb ideig gazdálkodtak, de számos esetben csak piacot vásároltak, így leépítettek, a munkaerőt elbocsátották.

3. Vagyonjegyes (kuponos) - cseh megoldás:

Közvetlen értékesítés is volt. A lakosság kedvezőbben jutott a vagyonjegyekhez (vállalati vagyonra szánt). Tényleges részvényt lehetett vásárolni. Befektetési alapokra bízta (sok millióan). A cégek nem jutottak új tőkéhez, pedig átszervezésre, felújításra szorultak. Csehek így lassabban haladtak. (Közvetlen értékesítés is volt Csehországban.)

A magyar privatizációs folyamat

Rendszerváltás előtt átalakulási/társulási törvényt alkottak az állampárt „szakemberei”. A közvagyon részvénytársasággá, kft-vé alakulhatott. A vezetők kisajátíthatták az állami vagyont: vagyonértékelés, kontroll, tulajdonos védelem nélkül. → Sokan rablásnak tekintik az ún. spontán privatizációt s a követő magánosítási eljárásokat. Ezen a bázison vonták be a magén tőkét. Bírálata:

- társadalmi igazságosság sérült,*
- áttekinthetőség sérült,*
- vagyonvédelem sérült.*

Rendszerváltás: Állami Vagyonügynökség (ÁVÜ) feladata lett volna az igazságos, a nemzet hosszú távú érdekeit szem előtt tartó privatizáció levezérlése. → Vagyontárgyalásos, készpénzes út kerül előtérbe. 1990/92: a privatizációs bevétel 70%-a külföldi befektetőktől származott.

Gazdasági társasággá alakított állami vagyont két részre osztották:

- 1. Tartósan állami tulajdonban maradó vagyon → kincstárnak feladata.*
- 2. Privatizálandó → 1990-es évek végére lezajlódott.*

Egyesek értékelése szerint: sikeresen alakult ki a vegyesgazdaság, benne a magántulajdon, a privatizációs intézmények. A középosztály viszont nem erősödött meg (Az Antal-kormány szociális politikája ezt célozta.) Az eladósodás miatt a hazai szereplőket nem tudta segíteni.

1995: hatalmas állami bevételek (Horn-kormány). **Vállalatok, bankok, közüzem külföldi tulajdonosok kezébe került.**

1998: Első Orbán-kormány: Széchenyi terv indult a kis és közép vállalatok támogatására, monopóliumok ellen. Minimális állami vagyon maradt.

Készpénzes privatizáció lassabb (egyéniileg kell kezelni), mint a szétesztásos.

Számos esetben gyors átszervezés, felújítás után következett be az értékesítés. (Külföldi tőkebeáramlással járt.) **Magyarországon a feldolgozó ipar, élelmiszeripar, pénzügyi szektor döntően külföldi kézbe került.** Ez kényszert jelentett a nyugati számviteli, kereskedelmi, fizetési és egyéb normák átvételére (EU joganyag felhasználása jelentős kulturális hatást jelentett).

A hosszú ideig elhúzódó, hazai szereplőket szem előtt tartó, előnyökhöz juttató privatizációs gazdaságpolitika jelentős eredményt hozott; pl. Szlovákiában, Csehországban. Magyarország a külföldi tőkebevonás révén növelte az exportot, igaz az import is nőtt. A nem-adósság tőke után hatalmas osztalékot fizet Magyarország → a fizetési mérleget rontja.

Bod Péter Ákos értékelése szerint: a privatizáció sikeres → itt a gazdaságpolitikának nincs dolga. Mások szerint: végzetesen elhibázott volt a magyar privatizáció.

4. Birtokrendezés és a földtulajdon ügye

Tevékenység: a 4. fejezet áttanulmányozása után tegyen fel kérdéseket szüleinek, nagyszüleinek, korosabb ismerőseinek a magyar birtokrendezésről, kárpótlásról, privatizációról!

A földtulajdon jelentősége. Az EU stratégiái, a világ libertinus háttérhatalmai a földet is szabad kereskedelem irányába szeretnék terelni. Gyakorlat: az EU-n belül s kívül az egyes országok ellenállnak. A mezőgazdasági termelés, EU mezőgazdasági támogatási rendszere tartósan nehéz kérdésnek bizonyult. Az okok:

1. Az élelmiszer stratégiai cikk.
2. Föld nem újratemelhető, korlátos.
3. Föld a hazát, a nemzeti kultúrák „hordozóját” jelenti.

Miért dotálják az EU költségvetésének felével? (Mezőgazdaságot, vidékfejlesztést.)

Földbirtok-szerkezet összefügg:

- vidék életképességével,
- ottlakók életformájával,
- természeti környezet megőrzésével,
- demográfiai folyamatokkal
- az ottlakók tradicionális és érzelmi kötődéseivel.

Magyarországon a 20. században több földreform zajlott, esetenként erőszakos állami beavatkozás révén.

- '30-as évek, decentralizálás (Nagyatádi-Szabó-féle földreform).
- '45 után a nagybirtok szétoztása.
- '50 - '60-as évek kényszer szövetkezetesítés.
- '90 – '92: kárpótlás, szövetkezetek átalakulása, megszűnése.
- 2001: külső tulajdonosok igényének állami segítséggel való rendezése.

Birtokszerkezet, privatizáció

Földmagántulajdon-rendszerrel a politikai pártok általában egyetértettek. Jogilag-politikailag-erkölcsileg-közgazdaságilag adminisztratív nagy kihívásnak bizonyult. A tőkejóság (így a föld) ára hozadéktól függ. A hozadék gyenge → a földnek nincs ára. Veszély: külföldi kezébe kerül. (Jelentős területeket ún. zsebszerződéssel már a külföldiek kezére játszottak.)

Föld: szimbolikus jelentőségű → a haza földje.

Igazság + jóvátétel → szempontjából fontos az eredeti tulajdonos, leszármazott megtalálható (iparnál, kereskedelemnél nem így van).

A privatizálás (90-es évek eleje) kérdései voltak:

1. készpénzes vagy kárpótlásos legyen, milyen arányban?
2. részleges vagy teljes legyen?
3. közvetlen vagy közvetett legyen?

A magyar termőföld-kárpótlás politikai, gazdasági meghatározói:

- 1991: kárpótlási törvény.
- 1992: szövetkezeti törvény.
- 1994: földtörvény.

Magántulajdon legyen, részleges, közvetlenül privatizált. Az eredeti tulajdonos nem kapja vissza teljes értékben. Kárpótlási jegyen át → kamatozó értékpapíron át (van másodlagos piaca).

Kárpótlási jegyet kapott:

1. vagyoneklobzások elszenvedői vagy leszármazottai,
2. politikai perek áldozatai,
3. hadifoglyok.

Alanyi jogú kárpótlási jegy felhasználható volt:

- **Földvásárlásra** (elvett föld helyén, lakóhelyen, szövetkezeti tagság helyén). (Földárverésen 5 millió hektárból 2 millió cserélt gazdát.)

- **Állami részvényvásárlásra.**

- **Nyugdíjkiegészítésre.**

- **Önkormányzati lakásvásárlásra.**

Szövetkezeti tulajdon maradt: föld, ingó, ingatlan. Vagyonnevesítéssel privatizálták. A szövetkezet döntött: bevitt vagyon, ott eltöltött évek, személyes hozzájárulás alapján:

- Szövetkezeti tagoknak.
- Szövetkezeti nyugdíjasoknak.
- 1/5-e az örökösöknek.

Összefoglalva: a föld 85-90% magántulajdonba került + állami gondozásba. A föld árverés, vagyonnevesítés, 2 millió embert érintett. Átlag birtokméret: 5-6 ha/tulajdonos. A családi farmgazdaság nem vált valóra.

- A kárpótolt nyugdíjas bérbe adta szövetkezeteknek.
- Földterület hasznosítás: földbérlet formájában.

Gazdaságpolitika feladata:

1. jogrend alapját jelentő etikai elvek érvényesítése,
2. jogbiztonság érvényesítése,
3. a termelés hatékonysági szempontjainak megteremtése,
4. nemzetközi versenykörnyezethez való alakalmazkodás feltételeinek megteremtése.

Mindegyik fontos, de nem mind érvényesíthető azonos súllyal.

5. A vállalkozásfejlesztés politikája

Tevékenység: az uralkodó gazdaságideológiai szemléletek bázisán fogalmazza meg, hogy melyik, mit képvisel a közepes- és kisvállalatok támogatását illetően!

Liberálisok: az állam gazdasági szerepvállalását tagadják, csak a közrend a feladata.

Mások (keynesisták-marxisták, szociáldemokraták): az állam menedzsereljen, érvényesítse a közjót, akár állami tulajdonú gazdasági egységekben. A jövedelemkülönbségek ne legyenek durvák (adóztatás). A vagyon- és jövedelemelosztás mindig állami feladat.

Milyen legyen a tulajdonosi szerkezet? (Hosszú távú gazdaságpolitikai kérdés.) Tőkepiacot szabályozzon vagy vállalkozásindítás során lépjen közbe az állam? (Lásd a 3. leckét!)

1. Liberális (szabadelvű) szemlélet:

- magántulajdon fontos,
- nagy jövedelemkülönbség is megengedhető (teljesítmény legyen),
- legrászorultabbak célzott segítése - a társadalmi rend fenntartása miatt.

Ordoliberalisok számolnak az állammal: lépjen fel a monopóliumok, a versenyt ellenzők, a piactorzítók ellen!

2. Szociáldemokrata és jóléti értékrend:

Jövedelemegyenlőtlenség ellen. Az állam feladata, hogy redisztribúció révén érvényesítse a társadalmi igazságosságot, a szolidaritást; adóztasson, jóléti transzferrel éljen. Az állami tulajdontól sem idegenkednek.

3. Konzervatív szemlélet:

Nem támogatja a redisztribúciót, a segélyt, a magántulajdonosok megerősítését viszont igen. Társadalmi szervezeteket segíti, hogy karolják fel az elesetteket.

Európában az állam jelen van:

- kis- és közepes vállalkozások támogatásával,
- iparüzési törvények megfogalmazásakor - kisebb adminisztráció,
- közbeszerzési törvényeknél,
- az adórendszer kialakításakor,
- közvetlen támogatást is nyújthat stb.

Bankok előtt hátrányban vannak a kis- és közepes cégek

- nincs olyan „élettörténetük”, mint egy nagy cégnek,
- hitelminősítés költségesebb kiscégnél.

Az állam szakosodott bankot hozhat létre (kis- és középvállalatoknak), vagy megfinanszírozza a minősítést, szubvencionál.

Magyarország: sok kicsi → kényszervállalkozó (családi). Aki talpon maradt: kamat-, hitel-, árfolyamfüggő → nincs kinövési lehetőségük.

Összefoglalás: válaszoljuk meg az 1. fejezetben feltett kérdéseket. Lásd a 13-1. táblázatot!

13-1. táblázat

A rendszerváltás előtti és utáni gazdasági rendszer jellemzői

Megnevezés	Rendszerváltás előtt	Rendszerváltás után
Milyen értékeket, célokat helyeznek előtérbe az adott gazdasági rendszer szereplői?	Anyagi gazdagodás (hatalomvágy, hiúság)	Anyagi gazdagodás (hatalomvágy, hiúság)
Milyen a gazdasági intézményrendszere?	Tervgazdaság (kvázi-piacgazdaság)	Pszeudo-piacgazdaság
Hogyan jellemezhető a gazdasági szereplők motivációi?	Politikai klientúra: gazdasági és politikai hatalom megszerzése, megtartása. Munkás, paraszt: anyagi gazdagodás; minimális áldozat, maximális részesedés.	Menedzserek, politikai csúcsvezetők (döntő arányban ez azonos a rendszerváltás előtti politikai klientúrával): gazdasági és politikai hatalom megszerzése, megtartása. Alkalmazottak: anyagi gazdagodás.
Milyen a gazdasági rendszer szabályozási mechanizmusa?	bürokratikus, piaci, kvázipiaci, agresszív	pszeudó-piaci, agresszív, bürokratikus
Kik és hogyan részesülnek a javakból?	Pártnomenklatúra és -klientúra: hatalmi alapon. Munkások, parasztok: teljesítmény, illetve a klientúrához való alkalmazkodás alapján.	Menedzserek, politikai csúcsvezetők: gazdasághatalmi, hatalmi alapon. Alkalmazottak: teljesítmény alapján.